

Tomasz Błaszczyk

Katolickie zrzeszenia na Śląsku w XIX wieku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 12/1, 65-75

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

KATOLICKIE ZRZESZENIA NA ŚLĄSKU W XIX WIEKU

Wydarzenia paryskie, które miały miejsce w lutym 1848 r., zapoczątkowały wielką falę niezadowolenia społecznego wobec elit rządzących i spowodowały rozprzestrzenienie się rozruchów społecznych także w Niemczech, gdzie na bazie rewolucyjnych haseł domagano się szeroko pojętej wolności także dla Kościoła¹. Hasła te znalazły swe odzwierciedlenie w konstytucji pruskiej z 1848 r. oraz w ustawie zasadniczej Rzeszy Niemieckiej z 1849 r.

Wykorzystując zmiany polityczne w okresie rewolucji marcowej, mocą zapisów konstytucyjnych, Kościół katolicki w Niemczech uzyskał niezależność od państwa oraz wolność w sprawowaniu kultu². Ponadto ustawa zasadnicza uznawała dotychczasowe świadczenia państwa na rzecz Kościoła i zezwalała na bezpośrednie kontakty biskupów i zakonów z Rzymem. Tym samym Kościół zyskał szerokie prerogatywy w zakresie prawa prezenty, wyboru i zatwierdzania kandydatów na urzędy kościelne. Kościół również bez przeszkód mógł zarządzać swoim majątkiem oraz kierować karnością kościelną. Uzyskana swoboda zrzeszania się pozwalała Kościołowi także na tworzenie organizacji kościelnych, co stwarzało mu możliwość szerokiego działania na terenie życia społecznego³.

Era wolności zintegrowała katolików w walce o swoje prawa, a nowo ukształtowana świadomość religijna zdynamizowała członków Kościoła katolickiego do podjęcia działań w ramach powstających związków i stowarzyszeń kościelnych. Olbrzymiego znaczenia nabrały Generalne Spotkania Katolików Niemiec (Katholikentage), które przybrały charakter świeckich zgromadzeń ze względu na przeważającą liczbę uczestniczących w nich katolików świeckich⁴. To właśnie te spotkania miały być okazją do wprowadzenia w ży-

¹ J. K r a s u s k i, *Historia Niemiec*. Wrocław 1998, s. 196.

² R. A u b e r t, *Kościół katolicki od kryzysu 1848 roku do pierwszej wojny światowej*. W: *Historia Kościoła*. Red. R. A u b e r t, P. E. C r u n i c a n, J. T. E l l i s, F. B. P i k e, J. B r u l s, J. H a j j a r. T. 5. Warszawa 1985, s. 28.

³ B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 7. Lublin 1991, s. 240.

⁴ T. B ł a s z c z y k, *Początki Katholikentage w Niemczech jako forma walki o wolność Kościoła*. *Saeculum Christianum*. R. 11: 2004, nr 2, s. 35.

cie katolickich zasad, a przede wszystkim miały stworzyć możliwość omówienia społecznych problemów, jakie w tym czasie pojawiały się w życiu publicznym, a wobec których Kościół nie mógł być obojętny, i znalezienia sposobu ich zaradzenia⁵. Ponadto niemieccy katolicy wyrwani ze snu wyznaniowego podjęli konkretną walkę z dechrystianizacją wszystkich zakresów życia społecznego, którą dodatkowo podsyciała nędza i ubóstwo ludności dotkniętej kataklizmem głodu i zarazy, jaki w tym czasie miał miejsce w Niemczech. Dlatego też nowo powstające zrzeszenia w Niemczech dążyły w swoich działaniach do ukształtowania świadomości religijnej i podniesienia moralności chrześcijańskiej wśród katolików⁶. Szczególną rolę odgrywało tutaj mogunckie *Zrzeszenie św. Piusa dla religijnej wolności*, które swą działalność rozpoczęło 23.03.1848 r.⁷ Było ono pierwszym zrzeszeniem katolickim powstałym w wyniku zdobyczy rewolucji marcowej. Podobne zrzeszenia katolickie powstały na terenach Westfalii, Branderburgii, Nadrenii, Badenii, a także na Śląsku. Głównymi inspiratorami zakładania zrzeszeń byli katolicy duchowni. Założycielem zrzeszenia mogunckiego był kanonik kapituły katedralnej Adam Franciszek Lennig. Na Śląsku szczególną rolę odegrał ks. Józef Wick, który we Wrocławiu założył 8.06.1848 r. *Katolicki Związek Centralny dla religijnej i kościelnej wolności*⁸. Wrocławski związek w przeciągu miesiąca czasu osiągnął stan liczebny 2000 członków, którzy działali w około 130 zrzeszeniach filianych⁹.

Wszystkim katolickim zrzeszeniom powstałym w tym czasie w Niemczech przyswiewcał ten sam cel dobrego spożytkowania zdobytej wolności na rzecz Kościoła i społeczności katolickiej. W dalszej zaś perspektywie widziano potrzebę uaktywnienia katolików świeckich celem ich ingerencji w życie społeczno-polityczne Niemiec poprzez podejmowanie inicjatyw zmierzających do rozwiązywania problemów natury społecznej. Skuteczność tych inicjatyw mogła być efektywna dopiero z chwilą zjednoczenia się lokalnych zrzeszeń w jedno centralne stowarzyszenie katolickie. Podczas pierwszego spotkania katolickich zrzeszeń istniejących w Niemczech, które odbyło się w Mainz w 1848 r., ukonstytuowało się *Katolickie Zrzeszenie Niemiec*. Zgodnie z zapisami statutowymi, jego zadaniem było dążenie do urzeczywistnienia wolności Kościoła i wszyst-

⁵ *Verhandlungen der ersten Versammlung des katholischen Vereins Deutschlands am 3. 4. 5. und 6 October zu Mainz*. Mainz 1848, s. VIII.

⁶ T a m ż e, s. III-IV.

⁷ T. G r o s s m a n n, *Katholikentage*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 5. Freiburg 1996, kol. 1340.

⁸ Zob. J. W i c k, *Aus meinem Leben. Aufzeichnungen zu meinem fünfzigjährigen Priester-Jubiläum für den mir stets wohlgefiunt gewesenen schlesischen katholischen Clerus das katholische Volk*. Breslau 1895; T. B ł a s z c z y k, *Józef Wawrzyniec Wick – śląski działacz społeczny (1820-1903)*. *Saeculum Christianum*. R. 10: 2003, nr 2, s. 226.

⁹ T. B ł a s z c z y k, *Józef Wawrzyniec Wick...*, s. 224.

kich jego praw na drodze istniejących środków prawnych¹⁰. Ponadto dążąc do likwidacji biedy i zła społecznego zrzeszenie to popierało wszystkie dzieła chrześcijańskiej miłości bliźniego¹¹.

Wrocławski *Katolicki Związek Centralny dla religijnej i kościelnej wolności* wszedł w skład *Katolickiego Zrzeszenia Niemiec* i na terenie Śląska podejmował praktyczne działania, zakładając między innymi żłobki dziecięce, katolicką bibliotekę ludową, a także stworzył teren pracy dla współdziałających z nim katolickich towarzystw takich jak: Towarzystwo św. Wincentego, Towarzystwo Kobiet czy też Stowarzyszenie Czeladników¹².

Szczególnym owocem obrad podczas Pierwszego Generalnego Spotkania Katolików Niemiec w Mainz było zapoznanie się z działalnością *Towarzystwa św. Wincentego*, którego wielkim orędownikiem był Piotr Reichensperger, poseł parlamentu frankfurckiego. Podczas swojego wystąpienia, przedstawiając cele i zasady pracy tego stowarzyszenia, zwrócił uwagę na ożywioną współpracę duchownych i świeckich w ramach Towarzystwa św. Wincentego, która pomogła wielu ludziom wyjść z nędzy i osiągnąć stabilizację życiową. Towarzystwo św. Wincentego, które zostało założone w Paryżu w 1838 r. rozprzestrzeniło się poza granice Francji i dzięki usilnym zabiegom Piotra Reichenspergera znalazło uznanie w oczach delegatów mogunckiego spotkania, które gotowe było wspierać to dzieło celem wprowadzenia w czyn chrześcijańskiej *caritas*¹³.

Wrocławski oddział Towarzystwa św. Wincentego powstał 7.11.1848 r., a na jego czele stanął wrocławski kanonik kapituły katedralnej ks. Józef Sauer¹⁴. W pierwszym spotkaniu założycielskim wzięło udział 18 osób, które stały się członkami rzeczywistymi wrocławskiego Towarzystwa św. Wincentego. Grupa założycielska na początku swego działania zakładała, wraz ze zwiększeniem się liczby członków, rozprzestrzenianie się Towarzystwa, jak również jego podział na mniejsze grupy, działające przy parafiach. Pierwszy podział wrocławskiego oddziału Towarzystwa św. Wincentego dokonał się 18.12.1848 r. i obejmował sześć Konferencji Towarzystwa św. Wincentego zlokalizowanych przy parafiach: św. Jana Chrzciciela, NMP na Piasku, św. Mateusza, św. Wincentego oraz św. Wojciecha. Szósta konferencja zwana „kombineowaną” skupiała parafie: św. Doroty, Bożego Ciała, św. Mikołaja oraz św. Maurycego¹⁵. Pierwsze lata działalności Towarzystwa św. Wincente-

---

¹⁰ *Verhandlungen der ersten Versammlung des katholischen Vereins Deutschlands...*, [Statuty Katolickiego Związku Niemiec], §1.

¹¹ T a m ż e, §7d.

¹² T. B ł a s z c z y k, *Józef Wawrzyniec Wick...*, s. 225.

¹³ *Verhandlungen der ersten Versammlung des katholischen Vereins Deutschlands...*, [przemówienie P. Reichenspergera z 4.10.1848 r.], s. 63.

¹⁴ D. S c h r e i b e r - K u r p i e r s, *Dzieje Konferencji św. Wincentego a Paulo na Śląsku w latach 1848-1914*. Warszawa 2003, mps, s. 115.

¹⁵ T a m ż e, s. 116.

go charakteryzowały się dynamicznym rozwojem, co sprawiło że w 1849 r. liczyło ono 218 członków czynnych oraz 130 członków honorowych i subskrybentów. Po 3 latach swojego istnienia w ramach wrocławskiego oddziału Towarzystwa św. Wincentego działało 7 konferencji wrocławskich i 18 poza granicami miasta Wrocławia¹⁶.

Głównym celem Towarzystwa św. Wincentego było budzenie ducha chrześcijańskiego poprzez działalność dobroczynną. Z rocznych sprawozdań wynika, że obok materialnej pomocy mocny nacisk położono także na moralny wymiar prowadzonej działalności celem polepszenia sytuacji życiowej ubogich. Szeroko zakrojona pomoc materialna odnosiła się do troski o rodzinę, opieki nad chorymi, dziećmi i młodzieżą, a w aspekcie moralnym zauważa się czynione starania o sakramentalną legalizację związków małżeńskich, regulację sakramentu chrztu nieochrzczonych dzieci, a także duchowe przygotowanie tzw. „zapóźnionych dzieci” do przyjęcia pierwszej Komunii św.¹⁷

Podczas III Generalnego Zgromadzenia Katolików Niemiec, które odbywało się w październiku 1849 r. w Regensburgu powołano do istnienia *Towarzystwo św. Bonifacego*, którego pierwszym prezesem został Józef hr. Stolberg-Stolberg¹⁸. Głównym zadaniem Towarzystwa było finansowe wspieranie kościelnych wspólnot religijnych będących w diasporze celem umożliwienia im utrzymania świątyń i szkół¹⁹. Wpływy finansowe pochodziły głównie z datków dobrodziej i członków poszczególnych parafii²⁰. Wydaje się, że postanowienia Katholikentage miały olbrzymi wpływ na ludność katolicką, którą zachęcano do wspierania nowo powstających towarzystw katolickich i znalazły szeroki odzew także na Śląsku. Swoją działalność na terenie Śląska Towarzystwo św. Bonifacego rozpoczęło w 1851 r. i dzięki finansowemu wsparciu osób życzliwych wykazywało ożywioną działalność, która silnie związana była z życiem parafialnym. Podczas 46. Generalnego Zgromadzenia Katolików Niemiec, które odbywało się w Nysie w 1899 r. podjęto szczególny apel, by złoty jubileusz istnienia Towarzystwa św. Bonifacego uczcić powołaniem do życia i funkcjonowaniem tego towarzystwa we wszystkich parafiach niemieckich celem zniwelowania strat poniesionych przez Kościół katolicki jakich doznał on na terenach protestanckich i mieszanych w Niemczech²¹.

¹⁶ D. Schreiber-Kurpiers, *Dzieje Konferencji...*, s. 123.

¹⁷ Zob. *Jahrbücher des Vereins vom heil. Vincenz von Paul im Berichte des Bisthums Breslau und der Grafschaft Glatz*. Breslau 1859-1864.

¹⁸ G. W a l f, *Bonifatiuswerk der deutschen Katholiken*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 2. Freiburg 1994, kol. 582.

¹⁹ P. M a z u r a, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien von feinen Anfängen bis zum Jahre 1880*. Breslau 1925, s. 43.

²⁰ G. W a l f, *Bonifatiuswerk der deutschen Katholiken*, kol. 582.

²¹ *Verhandlungen der 46. General-Versammlung der katholiken Deutschlands zu Neisse vom 27. bis 31. August 1899*. Herausgegeben von dem Likal-Komitee zu Neisse. Neisse 1899, s. 357.

W 1851 r. na terenie Śląska rozpoczęło swoją działalność *Towarzystwo św. Karola Boromeusza*, które zostało założone w 1844 r., a rok później uznane przez państwo i Kościół katolicki²². Jego celem było rozpowszechnianie książek i różnego rodzaju pism o tematyce nie tylko religijnej, które preferowały wartości humanistyczne wolne od propagandy zła. W tym celu towarzystwo przedstawiało spisy zalecanych książek, jak również recenzowało nowe publikacje ukazujące się na rynku księgarskim²³. Miało ono także swój udział w zakładaniu bibliotek ludowych, których miejsce z biegiem czasu zajmowały biblioteki parafialne²⁴. Złotoryja była pierwszym miastem na Śląsku, w którym powstało Towarzystwo św. Karola Boromeusza i realizowało swoją działalność w oparciu o wytyczone cele. Ponadto sprawozdania roczne Towarzystwa św. Wincentego a Paulo uwidaczniają ścisłą współpracę z Towarzystwem św. Karola Boromeusza. Ks. Ulrich, który był odpowiedzialny za funkcjonowanie biblioteki ludowej we Wrocławiu wymienia szczególnie wrocławskiego prezesa Towarzystwa św. Karola Boromeusza ks. Stutzerę, który w 1861 r. przekazał 11 nowych pozycji książkowych²⁵. Rok później to samo towarzystwo przekazało na rzecz biblioteki ludowej w 12 tomach *Jahrgänge katholische Unterhaltung*²⁶, a w 1863 r. ofiarowało 72 pozycje książkowe²⁷.

W 1851 r. na Śląsku powstało *Katolickie Zrzeszenie Czeladników*, które zostało założone z inicjatywy ks. Adolfa Kolpinga w 1846 r. w Elberfeld²⁸. Głównym zadaniem tego zrzeszenia było kształcenie i formacja czeladniczej młodzieży męskiej celem ożywienia ich wiary²⁹. W tym celu związek kolpingowski postulował roztoczenie szeroko pojętej opieki religijno-charytatywnej nad młodzieżą czeladniczą oraz przygotowanie jej do odpowiedzialności w polepszaniu warunków własnego życia³⁰. Prezentację idei Zrzeszenia Czeladników dokonał sam Kolping podczas Generalnego Spotkania Katolików Niemiec, które odbyło się w Münster pod koniec września 1852 r. Wówczas to zainspirował swoich słuchaczy do zakładania tego zrzeszenia wszędzie tam, gdzie istnia-

---

²² E. H o d i c k, *Borromäusverein*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 2. Freiburg 1994, kol. 600.

²³ E. H o d i c k, *Borromäusverein*, kol. 601.

²⁴ P. M a z u r a, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien...*, s. 43.

²⁵ *Jahrbücher des Vereins vom heil. Vincenz von Paul im Berichte des Bisthums Breslau und der Grafschaft Glatz*. Breslau 1861, s. 32.

²⁶ *Jahrbücher des Vereins...* (1862), s. 25.

²⁷ *Jahrbücher des Vereins...* (1863), s. 20.

²⁸ T. S o l s k i, *Życie i działalność błogosławionego księdza Adolfa Kolpinga (1813-1865)*. Kraków 1999, s. 65.

²⁹ K. K u ź m a k, *Kolping Adolf Życie i działalność*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 9. Lublin 2002, kol. 392.

³⁰ M. H a n k e, *Sozialer Wandel durch Veränderung des Menschen. Leben, Werk und Wirken des Sozialpädagogen Adolph Kolping*. Mühlheim 1974, s. 59-60.

ły stany czeladnicze³¹. Dzięki osobistemu zaangażowaniu ks. Adolfa Kolpinga, za jego życia, we wszystkich diecezjach niemieckich, jak również poza granicami Niemiec, powstało 513 związków czeladniczych, z czego w samych tylko Niemczech działało ich 337.

Na początku lipca 1852 r. Adolf Kolping przebywając we Wrocławiu przyczynił się do powstania dalszych na Śląsku *Katolickich Zrzeszeń Czeladników*. Rok później podczas kolońskiego generalnego spotkania związków czeladniczych, w związku ze zwiększającą się ich liczbą, dokonano poprawek w Statucie Generalnym. Według poprawionego statutu zgodnie z §18 Wrocław został wyznaczony jako centrala związków działających na Śląsku. Do wrocławskiej centrali przyporządkowano wówczas ośrodki w Nysie, Kłodzku, Głogowie, Ziębicach, Opolu oraz Swidnicy Śląskiej. Na Śląsku, w okresie życia Adolfa Kolpinga, zaznacza się dynamiczny wzrost związków czeladniczych. W tym czasie powstało ich 60³². W związku z powiększającą się liczbą związków czeladniczych na Śląsku ordynariusz wrocławski Henryk Förster w 1863 r. mianował proboszcza Grodkowa, ks. Ernesta Nichta kuratorem i prezesem *Katolickiego Związku Czeladników* na Śląsku, zlecając mu dbałość o skuteczne przestrzeganie statutu związku oraz roztoczenie opieki nad młodzieżą czeladniczą³³.

Oprócz związku czeladników na Śląsku pojawiło się także *Zrzeszenie Uczniów*, które jako szczególna gałąź Towarzystwa św. Wincentego a Paulo, powstało w 1855 r.³⁴ Prezesem tego zrzeszenia był ks. Hoffmann a od 1863 r. ks. Hauke. *Zrzeszenie Uczniów* zaopatrywało swoich podopiecznych w odzież, narzędzia rzemieślnicze oraz opłacało egzaminy czeladnicze. Ponadto członkowie tego zrzeszenia usiłowali zdobyć odpowiednie fundusze potrzebne między innymi na opłaty za mieszkanie dla uczniów rzemieślniczych oraz na przyjęcie do majstra, którego zobowiązywano do odpowiednich adnotacji w książce moralności ucznia³⁵.

W ramach Towarzystwa św. Wincentego działały także konferencje żeńskie, które były specyficznie śląską zorganizowaną instytucją charytatywną kobiet. Pierwsza tego rodzaju konferencja powstała we Wrocławiu w 1858 r. i związana była z parafią św. Mikołaja³⁶. W 1863 r. wyłoniły się dodatkowo 4 konferencje działające przy parafiach: katedralnej, św. Mateusza, św. Maurycego i św. Doroty³⁷. Głównym ich zadaniem była opieka nad wdowami i sierotami. Jednakże istotnego znaczenia nabrała w tym czasie konferencja istniejąca przy pa-

³¹ T. S o l s k i, *Życie i działalność...*, s. 93.

³² H. J. K r a c h t, *Adolph Kolping, Priester, Pädagoge, Publizist im Dienst Christlicher Sozialreform*. Freiburg im Br. 1993, s. 527-540.

³³ T. S o l s k i, *Życie i działalność...*, s. 96.

³⁴ P. M a z u r a, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien...*, s. 43.

³⁵ *Jahrbücher des Vereins...* (1864), s. 11.

³⁶ *Jahrbücher des Vereins...* (1859), s. 20.

³⁷ *Jahrbücher des Vereins...* (1864), s. 116.

rafii NMP na Piasku, której kuratorem był ks. Robert Spiske. Już w 1848 r. założył on *Stowarzyszenie św. Jadwigi*, skupiające 3000 kobiet, które opiekowały się ubogimi, odwiedzały chorych oraz pocieszały umierających. Szczególną troską otaczały one bezdomne i zaniedbane dzieci, dla których wyszukiwały miejsca schronienia w katolickich rodzinach³⁸. Ponadto Stowarzyszenie św. Jadwigi, dostrzegając zagrożenia moralne młodzieży zwłaszcza żeńskiej, otaczało opieką i tę grupę społeczną³⁹. Ciesząc się wielką życzliwością kard. Melchiora von Diepenbrocka oraz jego następcy na biskupstwie wrocławskim, ks. Henryka Förstera, Stowarzyszenie św. Jadwigi swoją służbę apostołską miłości kontynuowało w specjalnie do tego przeznaczonym *Domu Ratunku im. św. Jadwigi*, który stał się zalążkiem przyszłego Zgromadzenia Sióstr św. Jadwigi⁴⁰. W Domu Ratunku św. Jadwigi w 1858 r. miejsce schronienia znalazło 27 chłopców i 48 dziewcząt. Z myślą o nich ks. Robert Spiske wybudował w 1864 r. szkołę, w której edukowano otoczone troską dzieci ulicy⁴¹. Do 1874 r. Stowarzyszenie św. Jadwigi opiekowało się i kształciło około 200 dzieci⁴².

Równoległe do działań Stowarzyszenia św. Jadwigi powołano do życia *Związek Maryjny*, który został przekształcony w *Zrzeszenie do Podnoszenia Moralności Służebnych Dziewcząt*⁴³. Prezesem tego zrzeszenia i głównym jego organizatorem był wrocławski duszpasterz ks. Jan Schneider, który w czasach swojego wikariatu w parafii NMP na Piasku zetknął się z ideą ruchu wincenjańskiego, propagującego akcję charytatywną na rzecz dzieci, chorych, ubogich oraz dziewcząt zagrożonych prostytutką⁴⁴. Głównym celem zrzeszenia prowadzonego przez Jana Schneidera była otoczenie opieką moralną i religijną służebnych dziewcząt, zapewnienie im godziwej rozrywki, oferowanie pomocy w znalezieniu pracy, a w razie jej braku doskonalenie w pracach potrzebnych

---

³⁸ J. Wittig, *Apostoł miłosierdzia. Robert Spiske i jego dzieło*. Tłum. R. Borowik. Wrocław 1999, s. 55; J. Swastek, *Opinia o świętości życia (fama sanctitatis) założyciela Sióstr św. Jadwigi – sługi Bożego ks. pralata Roberta Spiskego (1821-1888)*. W: *Służcie Panu z weselem*. Red. I. De c. T. 1. Wrocław 2000, s. 218.

³⁹ A. G. Niedziela, *Jadwiżanki w służbie Kościoła*. Wrocław 1985, s. 20.

⁴⁰ J. Swastek, *Ksiądz Robert Spiske – założyciel Sióstr Jadwiżanek (1821-1888)*. *Homo Dei*. R. 51: 1982, nr 1, s. 67.

⁴¹ Tenże, *Ksiądz Robert Spiske i założone przez niego Zgromadzenie Sióstr Świętej Jadwigi*. W: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*. Red. J. W al k u s z. T. 1. Lublin 2002, s. 99.

⁴² J. Mertens, *Robert Spiske*. Regensburg 1998, s. 13.

⁴³ Archiwum Domu Macierzystego Sióstr Maryi Niepokalanej we Wrocławiu (dalej: AD-MSMNWr), *Chronik des Vereines zur sittlichen Hebung weiblicher Diensthöfen und des damit verbundenen Marien-Stiftes, Gräuznerstraße Nr 10, -dahier. angelegt von dem derzeitigen Präses John. Schneider, Curatus ad St. Matthias. 1862*. B. sygn., s. 2.

⁴⁴ J. Swastek, *Ksiądz Jan Schneider (1824-1876) jako założyciel Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej*. W: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. M. G o l i Ń s k i, S. R o s i k. Wrocław 2001, s. 392.

w zawodzie, jak również roztoczenie opieki nad chorymi i starszymi służącymi⁴⁵. Roczna działalność zrzeszenia ogarniała pomocą 100 służących, które znalazły zatrudnienie w dobrych rodzinach⁴⁶. W 1855 r. zrzeszenie roztoczyło opiekę nad 1050 dziewczętami, z których 570 otrzymało pracę, a 153 znalazły przyjęcie w hospicjum⁴⁷. Podobnie jak *Stowarzyszenie św. Jadwigi* przyczyniło się do założenia Zgromadzenia Sióstr św. Jadwigi tak *Zrzeszenie do Podnoszenia Moralności Służebnych Dziewcząt* spowodowało powstanie Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej, które nastąpiło w 1863 r.⁴⁸

Akademicki ośrodek nie pozostawał z dala od XIX-wiecznych nurtów społecznych. Studiująca młodzież katolicka zorganizowała się w dwóch stowarzyszeniach. Pierwsze, które powstało w 1849 r. stanowiło *Towarzystwo Czytelnicze*. Była to polska organizacja studencka, której celem było studiowanie dzieł religijnych, podniesienie świadomości katolickiej, rozwijanie zamiłowań teologicznych, a także zapoznawanie się ze współczesnymi problemami społecznymi⁴⁹. Z chwilą powstania Towarzystwo Czytelnicze liczyło 112 członków, a jego przewodniczącym był znany działacz centrowy wywodzący się z Górnego Śląska, ks. Gustaw Waniura⁵⁰. W 1853 r. na Uniwersytecie Wrocławskim działało *Braterskie Stowarzyszenie*, które było polską organizacją studencką o charakterze samopomocowym. Dwa lata później zawiązało się *Stowarzyszenie Studentów Winfridia*, które w swoim programie odwoływało się do katolickich przesłanek religijnych⁵¹. W latach sześćdziesiątych XIX w. zawiązały się jeszcze dalsze 3 organizacje studenckie wśród których wymienić należy: *Studencki Związek Katolicki* (1863), który skupiał studentów z różnych wydziałów i domagał się od władz uniwersytetu wprowadzenia katolickich nabożeństw oraz wykładów poświęconych zagadnieniom religijnym dla studentów spoza Wydziału Teologii Katolickiej, a u władz wydziału i ordynariusza wrocławskiego zabiegał o utworzenie profesury z zakresu apolegetyki chrześcijaństwa, *Towarzystwo św. Bonifacego* (1868), współpracujące z Towarzystwem św. Wincentego a Paulo oraz *Wolne Stowarzyszenie Katolickich Studentów* (1869). Zrzeszenia te powstały w wyniku dążeń do rozszerzenia terenu działań na środowisko akademickie. Mimo, że miały one charakter bardziej naukowy, to ich zasługą było uaktywnienie studentów do działalności nie tylko ideowopolitycznej, ale także charytatywnej⁵².

⁴⁵ I. O k i e ń c z y k, *Duchowość Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej*. B. m. i r. wyd., mps, s. 9.

⁴⁶ ADMSMNWr, *Chronik des Vereines...*, s. 7.

⁴⁷ T a m ż e, s. 8.

⁴⁸ T B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku w dobie Kulturkampf*. Wrocław 2004, s. 314.

⁴⁹ M. P a t e r, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*. Wrocław 1997, s. 243.

⁵⁰ T e n ż e, *Waniura Gustaw*. W: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*. Red. M. P a t e r. Katowice 1996, s. 453.

⁵¹ T e n ż e, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego...*, s. 240

⁵² T a m ż e, s. 242.

Pomocnym dla rozwoju zakonów na Śląsku okazał się *Katolicki Związek Rycerski*, który wchodził w skład *Związku Śląskich Maltańczyków*. Wykazując swoją użyteczność na polach walki w latach 1864-1866 Związek ten otrzymał w 1867 r. uprawnienia osoby prawnej. Fakt ten pozwolił mu na działania w obszarze opieki medycznej i szeroką współpracę z zakonami opiekującymi się chorymi. Taką współpracę Związek Śląskich Maltańczyków podjął między innymi ze Zgromadzeniem Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza. Przekazując boromeuszkom południową część klasztoru pocysterskiego w Trzebnicy przyczynił się do powstania szpitala w tym mieście. Równocześnie na mocy umowy Związek pozyskał siostry do wydelegowania szerokiej kadry pielęgniarskiej w miejsca działań wojennych i zagrożeń epidemiologicznych⁵³. Śląscy maltańczycy wspierali także finansowo niektóre zakony pomagając im w ich trudnej egzystencji. Tak było w przypadku jezuitów świdnickich, którym Związek podarował 5000 talarów na przeprowadzenie potrzebnych remontów klasztoru i kościoła Świętego Krzyża w Świdnicy⁵⁴.

W ramach działań duszpasterskich na uwagę zasługuje *Towarzystwo Trzeźwości* założone w 1844 r. przez proboszcza Piekara Śląskich, Alojzego Ficka⁵⁵. Towarzystwo to zatwierdzone przez Stolicę Apostolską w 1851 r. zyskało szeroki oddźwięk nie tylko na Śląsku, ale także poza jego granicami. W pierwszych tygodniach swego istnienia zrzeszało 30.000 osób, a w dwa lata później mogło się poszczycić liczbą 300.000 członków. Towarzystwo Trzeźwości, walcząc z namiętnością, dążyło do podniesienia poziomu moralnego ludności i wzrostu duchowego swoich członków⁵⁶. Nie ulega jednak żadnej wątpliwości, że akcja abstynencka była szerokim ruchem społecznym i przyczyniła się do rozwoju życia religijnego na Śląsku.

Istotną sferą życia duszpasterskiego, aczkolwiek ukierunkowaną na rozwój Kościoła powszechnego i uwrażliwiającą wspólnoty lokalne na potrzeby Kościoła misyjnego, były towarzystwa służące celom misyjnym. Na Śląsku już w 1855 r. utworzono *Związek Księży dla wspierania niemieckich misji*, którego zadaniem było zapewnienie istnienia misji poprzez wsparcie materialne⁵⁷. W śląskich parafiach istniało także *Towarzystwo św. Franciszka Ksawerego*. Związek ten był niemiecką realizacją inicjatywy Pauliny Jaricot, która w 1819 r. założyła w Lyonie *Stowarzyszenie Rozkrzewiania Wiary* dla wspomagania misji

---

⁵³ Archiwum Sióstr Boromeuszek w Trzebnicy (dalej ASBT), *Verhandlungen mit Malteses-Ritten. Acta betreffen 1870*. Sygn. A. IV. 42; A. Kiełbasa, *Klasztor na przełomie wieków*. W: *Zarys rozwoju miasta na przestrzeni wieków*. Red. L. Wiątrowski. Wrocław-Trzebnica 1995, s. 174.

⁵⁴ H. Hoffman, *Die Jesuiten in Schweidnitz*. Schweidnitz 1930, s. 338.

⁵⁵ K. Dola, *Fick Jan Alojzy*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 5. Lublin 1989, kol. 160.

⁵⁶ M. Pater, *Fick Jan Alojzy Nepomucen*. W: *Słownik biograficzny...*, s. 100-101.

⁵⁷ P. Mazur, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien...*, s. 44.

w Chinach i Ameryce⁵⁸. Na teren Niemiec idea ta została przeszczepiona przez Henryka Hahna, który w 1842 r. w Aachen utworzył podobny związek pod nazwą św. Franciszka Ksawerego⁵⁹. Jego celem było budzenie świadomości misyjnej wśród katolików oraz duchowa i materialna pomoc na rzecz misji⁶⁰. Rozwój tego Towarzystwa stał się możliwy dzięki wsparciu i zachętom podjętym na Generalnych Spotkaniach Katolików Niemiec⁶¹.

Także w Aachen w 1846 r. istniało *Towarzystwo Dzieciątka Jezus*, które znalazło na terenie Śląska żywy oddźwięk⁶². Jego celem było wzbudzanie u dzieci świadomości misyjnej, umiejętności dzielenia się wiarą, a przede wszystkim uwrażliwianie ich na potrzeby materialne dzieci pochodzących z regionów zaniedbanych ekonomicznie⁶³.

Powstawanie licznych towarzystw o proveniencji katolickiej nie tylko ożywiało świadomość religijną społeczności wierzących, ale stawiało Kościół w rzędzie wielkiego autorytetu moralnego otwartego na potrzeby ludzkie. Charytatywno-społeczna działalność Kościoła katolickiego także na Śląsku przyczyniła się do przyjęcia przez ubogie warstwy społeczne ultramontaniistycznych postaw. Również śląski katolicyzm przyjął znamiona ultramontanizmu i mocno czuł się związany z papieństwem zwłaszcza w czasach powstawania państwa włoskiego. Aneksja części Państwa Kościelnego przez Włochy wzbudziła mocne poruszenie wśród katolików Śląska. Ślązacy wystosowali do papieża pismo hołdownicze, na którym znalazło się 107.000 podpisów i użyczyli udreżonemu papieżowi wsparcia materialnego w wysokości 20.000 talarów. Wśród młodzieży czeladniczej Śląska znaleźli się ochotnicy, pragnący zasilić szereg gwardii szwajcarskiej dla obrony Państwa Kościelnego. Celem trwałego wspierania papieża i Stolicy Świętej zostało na Śląsku założone *Towarzystwo św. Michała*. W 1867 r. Towarzystwo to w przeciągu 6 tygodni zebrało 37.000 talarów i 430 talarów w listach zastawnych, 7.000 franków, jeden list zastawny na 100 skudów oraz 4 złote monety⁶⁴.

Rok 1848 był przełomowym czasem dla Kościoła katolickiego w Niemczech w tym także na Śląsku, jak również dla katolików. Ludność katolicka, wykorzystując zdobycze rewolucji marcowej, jednoczyła się w walce o swoje prawa, które gwarantowały zapisy konstytucyjne. Organizowanie się w katolickie zrze-

⁵⁸ A. K u r e k, *Jaricot Pauline Marie*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 7. Lublin 1997, kol. 1035.

⁵⁹ K. K u ź m a k, *Franciszek Ksawery. Bractwa i Stowarzyszenia*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 5. Lublin 1989, kol. 455.

⁶⁰ L. W i e d e n m a n n, *Missionswerke, Missionsverein*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 7. Freiburg 1998, kol. 322.

⁶¹ *Verhandlungen der 46. General-Versammlung der katholiken Deutschlands...*, s. 356.

⁶² P. M a z u r a, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien...*, s. 44.

⁶³ L. W i e d e n m a n n, *Missionswerke...*, kol. 323.

⁶⁴ P. M a z u r a, *Die Entwicklung des politischen Katholizismus in Schlesien...*, s. 47-48.

zenia spowodowało nie tylko wzrost świadomości religijnej wiernych, ale przyczyniło się do ich aktywności w sferze charytatywno-społecznej. Różnorodność celów jakie stawiały sobie zrzeszenia katolickie na Śląsku spowodowało olbrzymią konsolidację ludności katolickiej i usprawniło ją do działań także politycznych, ujawniając olbrzymią siłę, wobec której nawet zaciekli przeciwnicy Kościoła musieli skruszyć swoje kopie.

Katholische Vereine in Schlesien im XIX Jh.

Zusammenfassung

Das Jahr 1848 war für die Katholische Kirche Deutschlands und auch in Schlesien sehr wichtig. Die Katholiken vereinigten sich im Kampfe um seine Rechte aufgrund der Eroberungen der Revolution von März 1848, die waren im Grundgesetz garantiert. Die katholische Vereinigungen hatten in den Folgen nicht nur Wachstum der religiösen Bewußtsein der Gläubigen sondern verursachte auch Belebung der thätigen Aktiwitet auf dem social-caritativen Gebiete. Verschiedenheit der angenommenen durch diese Vereinigungen Zwecken und Aufgaben hatte als Folge eine große Konsolidation der Katholiken in Schlesien und gab ihnen Anlaß und Recht für die politische Thätigkeit mit der ungeheueren Macht so, daß auch die bittere Feinde der Katholischen Kirche mußten aufgeben.

Übersetz von Ryszard Paszek SDS